

ИЛУЗИЈА: СТАРИ-НОВИ ОБЛИК ИДЕОЛОГИЈЕ У СЛУЖБИ ДОБРА ИЛИ ЗЛА

Кључне ријечи

Илузија; добро и зло; моћ, слобода; хиперреалност; истина.

Аутор

Мр Божидар Васиљевић је истраживач-приправник на Институту за политичке студије у Београду, Србија

Кореспонденција

bozidarvasiljevic18@gmail.com

Област

Политичка филозофија

Резиме

Илузија је један од најсуптилнијих феномена људске свести јер истовремено омогућава смисао и скрива истину. Она гради оквир у којем свет постаје разумљив, али управо та конструкција може створити простор за обману и манипулацију. Рад полази од претпоставке да се добро и зло илузије не мере њеним постојањем, већ њеним последицама: да ли подстиче стварање заједништва, креативности и личне слободе или, обрнуто, одржава системе моћи и спречава критичко мишљење. Кроз анализу филозофских и друштвених перспектива, показује се да је илузија истовремено егзистенцијална нужност и етичка одговорност. Њен позитивни потенцијал остварује се онда када остаје привремена и отворена за преиспитивање, док постаје опасна када се претвори у затворени систем који намеће једнообразну стварност и укида простор за расуђивање.

DOI

10.5937/politeia0-61366

Датум пријема чланка

08.09.2025.

Датум коначног прихватања чланка за објављивање

18.11.2025.

УВОД

Илузија је неодвојиви део људског искуства. Она није пука грешка у перцепцији, већ начин на који појединац и заједница уносе ред у хаос стварности. Психолог Данијел Кахнеман истиче да наш ум често тражи брзе и уверљиве приче, чак и онда када недостају чињенице, што показује да илузија има конструктивну али и обманујућу улогу. Управо та двострукост чини да илузија може бити схваћена и као добро и као зло (Kahneman, 2011).

Филозофска традиција упозорава на ову амбивалентност. Шопенхауер је записао: „Свет је моја представа” (Schopenhauer, 1969), наглашавајући да оно што називамо стварношћу увек пролази кроз наше когнитивне форме и интересе воље. Илузија у том смислу није квар већ нужни медиј који посредује наш доживљај. Са друге стране, Киркегард је у „Болести на смрт” описао очај као трајно пребивање у неистини о себи, упозоравајући на опасност од самообмане која паралише слободу и аутентичност (Kierkegaard, 1980).

На друштвеном плану илузија поприма шири идеолошки карактер. Маркс и Енгелс указују да се односи моћи често представљају као „природни”, док се људски рад премешта у ауру ствари и цена. Тај феномен фетишизма робе показује како илузија може обезбедити кохезију али истовремено прикрити експлоатацију и неправду (Marx & Engels, 1970). Слично томе, савремени теоретичари попут Елула и Чомског наглашавају да пропаганда и „потребне илузије” делују као инфраструктура модерних друштава, често обезбеђујући пристанак без отворене присиле (Ellul, 1973; Chomsky, 1989).

Полазиште овог рада је, стога, да илу-

зију не можемо посматрати једнострано. Она може бити добро ако помаже у оријентацији и заједништву, али постаје зло кад се укочи у догму и изгуби ревидибилност. Циљ је да се покаже како илузија делује на егзистенцијалном, друштвеном и медијском нивоу, те да се разјасни под којим условима она остаје средство разумевања, а када постаје завеса која прикрива истину.

ФИЛОЗОФСКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ И ПСИХОЛОШКИ МЕХАНИЗМИ ИЛУЗИЈЕ

Илузија представља један од најсложенијих феномена људске свести и културе. Она није само одступање од реалности већ начин на који људи структурирају своја искуства и придају значење сопственом постојању. Њена улога је амбивалентна: у одређеним контекстима омогућава психолошку стабилност и социјалну повезаност, док у другим производи самообману, репресију и изопачено схватање истине (Rose, 2022). Управо у тој двострукој природи лежи потреба да се илузија сагледа и као добро и као зло.

Илузија је један од начина на који човек даје ред и смисао сопственом животу. Она помаже да се ублажи несигурност и страх у сусрету са непредвидивом стварношћу, јер ум гради приче које омогућавају да хаотични догађаји изгледају повезани и разумљиви (Kahneman, 2011). Без таквих оквира свет би се доживљавао као низ неповезаних сензација које би паралисале деловање (Schopenhauer, 1969). Ипак, иста та заштита може постати препрека аутентичности. Када човек трајно живи у угодној али неистинитој представи о себи, илузија прераста у самообману и води ка унутрашњем очају – животу

који делује пристојно али је у суштини лишен истинитости (Kierkegaard, 1980). Психологија додатно показује да ум тежи да умањи когнитивну дисонанцу тако што ствара уверљиве али непотпуне приче, што чува равнотежу али удаљава од стварности (Shermer, 2004). Истовремено, историја морала показује да су заједнице често градиле осећај добра и зла управо кроз колективне илузије које појединцима дају сигурност и идентитет (Sauer, 2025). Зато илузија може бити корисна ако омогућава стабилност и смисао, али постаје штетна када се укочи у догму и лиши човека могућности да слободно преиспитује свој живот. Док на личном нивоу илузија може имати улогу психолошке заштите и одржавања смисла, у ширем друштвеном оквиру она добија још сложенију функцију. Оно што појединац проживљава као унутрашњу самообману често се уклапа у колективне наративе који обликују целу заједницу. Тако приватне илузије прелазе у јавни простор и постају део идеологија, културних митова и медијских представа. Управо та трансформација илузије из личног у колективно чини је важним фактором у разумевању начина на који друштва одржавају стабилност али и прикривају неправду.

На друштвеном нивоу илузије се испољавају кроз заједничке митове, идеологије и симболе који служе да одрже поредак и кохезију заједнице. Историјски односи моћи често се представљају као природни и непромењиви, чиме се ствара утисак да постојеће стање није резултат политичких и економских околности, већ „здравог разума” (Marx & Engels, 1970, стр. 64). Такав процес омогућава стабилност, али и прикрива неједнакости и експлоатацију, што се нарочито види у феномену фетишизма робе, где људски рад и односи

добијају облик вредности предмета (Marx, 1976).

Савремена друштва додатно систематизују илузије кроз пропаганду, медије и технолошке системе. Пропаганда више није тек појединачна порука, већ инфраструктура која обликује начин размишљања и навике читавих заједница (Ellul, 1973). Масовни медији делују као филтери који одређују шта ће бити представљено као релевантно и шта ће остати скривено од јавности, чиме усмеравају поље друштвене пажње (Herman & Chomsky, 1988). У том контексту јавља се појам „потребних илузија” – наратива који обезбеђују пристанак без отворене репресије и стварају утисак хармоније чак и у условима дубоких неједнакости (Chomsky, 1989). Дигитална култура је овај процес подигла на нови ниво. Уместо да само прикривају стварност, медијске слике често је замењују, стварајући хиперреалност у којој симбол постаје убедљивији од самог догађаја (Baudrillard, 1994). У том свету пажња постаје најважнији ресурс, а репутација валута којом се мери вредност појединаца и институција (Baudrillard, 1998). Илузија се тако трансформише у стални елемент друштвеног живота, који истовремено омогућава стабилност и ствара ризик од губитка контакта са истином.

Док су историјски митови и идеологије обликовали колективну свест у претходним друштвеним епохама, у савременом добу ту улогу све више преузимају медијске и технолошке инфраструктуре. Ако је некада илузија била везана за религијске обрасце или политичке догме, данас се она шири кроз канале масовне комуникације и дигиталних система који не само да преносе слику стварности већ је активно обликују. На тај начин друштвена димензија илузије добија свој нови оквир

у медијском и технолошком простору.

УЛОГА МЕДИЈА И ТЕХНОЛОГИЈЕ – ДРУШТВО СПЕКТАКЛА И ХИПЕРРЕАЛНОСТ

Савремени медији представљају централни механизам у стварању и одржавању илузија. Они делују као филтери који структурирају друштвену стварност, одређујући шта ће бити виђено, а шта искључено из јавног дискурса (Herman & Chomsky, 1988). Масовна комуникација тако не функционише само као средство информисања, већ и као начин контроле јер усмерава пажњу публике ка темама које учвршћују постојећи поредак. Овај процес додатно појачава концепт „потребних илузија”, у коме се друштво навикава да прихвата наративе који обезбеђују привид хармоније, чак и у условима системских неједнакости (Chomsky, 1989). Технолошка инфраструктура још снажније проширује домет ових механизма. Развој дигиталних мрежа и алгоритамских система довео је до тога да се илузије више не ограничавају на једносмерну комуникацију већ постају интерактивне и персонализоване. Алгоритми филтрирају садржај тако да сваки појединац добија верзију стварности која је прилагођена његовим очекивањима и навикама, чиме се гради тзв. „балон филтера”, који ојачава већ постојећа уверења и смањује простор за критичку дебату (Ellul, 1973; Ellul, 1964; Parisier, 2011). Овај процес није ограничен само на медијске системе, већ прожима и потрошачке праксе. У друштву спектакла симболи и слике не представљају стварност, већ је замењују, стварајући феномен хиперреалности у којој се граница између стварног и измишљеног губи (Baudrillard, 1994). У том свету пажња постаје највред-

нији ресурс, а технологија делује као арена у којој се борба за њу непрестано води (Baudrillard, 1998).

Медијска и технолошка инфраструктура тиме постаје не само средство преношења информација већ и оквир у коме се обликује целокупно искуство стварности. Она одређује начин на који појединци разумеју свет, како дефинишу добро и зло и на који начин прихватају друштвене улоге. Управо зато је разумевање ове инфраструктуре значајно за анализу савремених илузија, које више нису пролазне појаве већ трајни услови живота у модерном добу.

Француски филозоф Жан Бодрилард указује на то да у савременим друштвима симболи и слике више не одражавају стварност, већ је у потпуности замењују (Baudrillard, 1994). У хиперреалности симулација постаје толико снажна да више није могуће разликовати оригинал од копије. Примере можемо видети у дигиталној култури: виртуелни идентитети, медијски догађаји и комерцијалне кампање постају важнији од саме стварности на коју се односе. Ги Дебор у свом класичном делу *Друштво спектакла* описује модерни свет као простор у коме је „све што је некада било проживљено директно, удаљено у репрезентацију” (Debord, 1994). То значи да људи све више доживљавају свет кроз спектакл – кроз медијске слике, рекламе и масовне наративе, уместо кроз непосредно искуство. Култура спектакла на тај начин производи илузију друштвене хармоније, али истовремено скрива односе моћи и неједнакости. Она обећава забаву, блиставост и константну новост, док у исто време одвраћа пажњу од структурних проблема као што су експлоатација, политичка манипулација или социјалне поделе.

У таквом окружењу илузија више није

пролазна слика већ трајни оквир живота. Хиперреалност и спектакл заједно граде амбијент у коме истина постаје секундарна, а оно што је видљиво и привлачно стиче моћ да одређује колективну свест. Међутим, илузије нису само друштвене или политичке појаве. Оне имају дубоко морално и психолошко дејство на појединца. Са психолошке стране илузије често делују као механизам одбране. Оне ублажавају страх од неизвесности и дају осећај смисла у ситуацијама које би иначе биле хаотичне и тешке (Freud, 1927/1961). Морална страна илузије јавља се у питању да ли је прихватање заблуда оправдано. Илузија може донети утеху и стабилност, али истовремено прикрива истину и продужава неправду. Ниче је указивао да људи често бирају илузију уместо истине јер је истина болна и захтева храброст (Nietzsche, 2002). Та склоност открива дубоку психолошку потребу за самозаштитом, али и моралну дилему – о одговорности за прихватање стварности.

МОРАЛНЕ ПОСЛЕДИЦЕ И ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНИ ИЗАЗОВ

Кахнеман опет истиче да је људски ум склон тражењу брзих и уверљивих прича, чак и када чињенице недостају (Kahneman, 2011). Та когнитивна пристрасност доводи до тога да илузије делују уверљивије од стварности. Зато оне имају снажну улогу у формирању уверења и моралних судова. Илузије могу бити полазна тачка за морално клизање, јер замагљују границу између доброг и злог (Zimbardo, 2007). Када човек поверује у наратив који оправдава насиље или дискриминацију, он може деловати као да је то морално исправно. Овде илузија постаје не само психолошка утеха већ и морална опасност. У том контексту, илу-

зија није једноставно лаж или обмана. Она је психолошки услов преживљавања, али и морални изазов који поставља питање одговорности за истину.

Иако илузије могу бити извор обмане и моралних опасности, оне имају и позитивне функције у психолошком и етичком животу појединца. У многим случајевима илузије делују као механизам који мотивише и подстиче људе да истрају у тешким околностима. Психолози су приметили да оптимистичке илузије често доприносе већој упорности и отпорности на стрес (Taylor & Brown, 1988). Илузије могу давати наду у будућност, чак и када објективне чињенице нису повољне. Та „надежна илузија” може бити покретач напретка јер људе усмерава ка циљевима који се на први поглед чине недостижним (Frankl, 1946/2006). У том смислу, илузија није увек обмана, већ стратегија преживљавања и самоодржања. Уметност и култура показују да илузија може бити и креативна снага. Уметничке фикције, митови и симболи омогућавају људима да превазиђу ограничења стварности и замисле нове могућности. Ниче је управо уметност видео као облик „животворне илузије” која омогућава да живот добије смисао и у условима патње (Nietzsche, 1999). С моралне стране, илузија може бити оправдана ако подстиче солидарност, емпатију или борбу за правду. Чак и када није потпуно у складу са стварношћу, она може деловати као визија која отвара пут ка бољем друштву. У том контексту илузија постаје етички ресурс, а не само опасност. Зато је разумевање илузије двоструко: она може бити опасна заблуда која води у самозаваравање и морално клизање, али и драгоцен извор наде, креативности и људске снаге. Њена амбивалентност чини је једним од најважнијих феномена у психо-

лошком и моралном животу човека.

Ако психолошке и моралне димензије илузије откривају њену улогу у појединачном животу и унутрашњој динамици човека, онда култура и литература показују како се те исте илузије обликују, преносе и одржавају у колективном искуству. Уметност, митови и књижевна дела постају простор у коме се илузија не само приказује већ и истражује – као критика стварности, као бег од ње, или као покушај њеног преображаја. Култура је одувек била поље у коме се илузије производе и одражавају. Уметничка дела функционишу као огледала у којима друштво препознаје сопствене митове, страхове и наде. Литература нарочито показује како илузија није само обмана, већ и креативна конструкција која омогућава човеку да осмисли свет и сопствено место у њему (Eagleton, 2011). У класичној трагедији, илузија судбине одржава морални поредак и указује на границе људске слободе. У ренесансној књижевности Шекспир је истраживао илузију као позоришни ефекат (свет као позорница), али и као психолошку снагу која води јунаке у трагичне или комичне исходе (Shakespeare, 1997). У модерном роману, код Достојевског, илузије добијају егзистенцијалну тежину: његови ликови трагају за смислом, често заплетени у сопствене самозаваре и моралне дилеме (Frank, 2010). Савремена култура наставља ту традицију али у другачијем облику. Популарни медији, филм и дигитална уметност граде „светове илузија” у којима граница између фикције и стварности постаје све порознија.

У постмодерној литератури и теорији појам *симулакрума* описује начин на који знаци и представе више не упућују на реалност већ стварају сопствену, самодовољну стварност. Тако илузија постаје

нераздвојни део културног искуства – од античког мита до виртуелне стварности (Baudrillard, 1994). Литература тако има двоструку улогу: она може разобличавати илузије, разоткривајући механизме моћи и самообмане, али исто тако може и стварати нове илузије које омогућавају машту, наду и алтернативне визије света. Управо у томе је њена снага – што показује како илузија није пука лаж, већ сложени феномен који прожима људску свест и културни живот.

ЗАКЉУЧАК

Илузија је нераскидиви пратилац људске егзистенције. Од најранијих митова и религијских представа, преко политичких идеологија, па све до данашњих медијских и дигиталних система, она је обликовала начин на који човек види себе и свет око себе. Илузија може да буде извор утехе и заједништва, јер пружа смисао, наду и оријентацију у сложеном и често непредвидивом животу. У том смислу, она има функцију добра – гради мостове међу људима, нуди стабилност и помаже да се поднесе неизвесност. С друге стране, илузија носи у себи и опасност. Она може да постане оруђе манипулације и контроле, да прикрива стварне односе моћи и неједнакости, као и да замагљује истину коју је потребно критички преиспитивати. Савремени медији, технологија и култура спектакла често подижу илузију на ниво хиперреалности, у којој симболи и слике замењују стварност. У таквом свету граница између истине и привида постаје све тежа за уочавање, а човек је изложен сталном изазову да разликује шта је стварно, а шта само вешто обликована представа.

Суштина илузије лежи управо у њеној двострукој природи – она је истовремено

и добро и зло. Добро је онда када чува сми-
сао, подстиче наду и даје снагу за живот, а
зло онда када укида слободу и гаси способ-
ност критичког мишљења. Зато разуме-
вање илузије није позив на њено потпуно
одбацивање већ на стално преиспитивање.
Илузија остаје трајна чињеница живота
али човек увек има одговорност да одре-
ди да ли ће му она служити као подршка
или као оков.

REFERENCE

Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and simulation* (S. F. Glaser, Trans.). Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.

Baudrillard, J. (1998). *The consumer society: Myths and structures* (C. Turner, Trans.). London: SAGE.

Chomsky, N. (1989). *Necessary illusions: Thought control in democratic societies*. South End Press

Debord, G. (1994). *The society of the spectacle* (D. Nicholson-Smith, Trans.). New York, NY: Zone Books.

Ellul, J. (1964). *The technological society* (J. Wilkinson, Trans.). New York, NY: Vintage Books.

Ellul, J. (1973). *Propaganda: The formation of men's attitudes* (K. Kellen & J. Lerner, Trans.). Vintage.

Eagleton, T. (2011). *Literary theory: An introduction* (2nd ed.). Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.

Freud, S. (1961). *The future of an illusion* (J. Strachey, Trans.). New York, NY: W. W.

Norton. (Original work published 1927)

Frankl, V. E. (2006). *Man's search for meaning*. Boston, MA: Beacon Press. (Original work published 1946)

Frank, J. (2010). *Dostoevsky: A writer in his time*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Herman, E. S., & Chomsky, N. (1988). *Manufacturing consent: The political economy of the mass media*. New York, NY: Pantheon Books.

Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. Farrar, Straus and Giroux.

Kierkegaard, S. (1980). *The sickness unto death* (H. V. Hong & E. H. Hong, Trans.). Princeton University Press.

Marx, K., & Engels, F. (1970). *The German ideology* (C. J. Arthur, Ed.). International Publishers.

Marx, K. (1976). *Capital: A critique of political economy, Volume 1* (B. Fowkes, Trans.). London: Penguin Books.

Nietzsche, F. (1999). *The birth of tragedy* (D. Smith, Trans.). Oxford: Oxford University Press.

Nietzsche, F. (2002). *Beyond good and evil* (J. Norman, Trans.). Cambridge: Cambridge University Press.

Pariser, E. (2011). *The filter bubble: What the Internet is hiding from you*. New York, NY: Penguin Press. – (crp. 3–12)

Rose, T. (2022). *Collective illusions:*

Conformity, complicity, and the science of why we make bad decisions. New York, NY: Hachette Book Group.

Schopenhauer, A. (1969). *The world as will and representation* (Vol. 1, E. F. J. Payne, Trans.). Dover.

Sauer, H. (2025). *The invention of good and evil: A world history of morality.* Harvard University Press.

Shermer, M. (2004). *The science of good and evil: Why people cheat, gossip, care, share, and follow the golden rule.* Henry Holt.

Shakespeare, W. (1997). *As you like it* (A. Thaler, Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Zimbardo, P. (2007). *The Lucifer effect: Understanding how good people turn evil.* New York, NY: Random House.

THE ILLUSION: AN OLD-NEW FORM OF IDEOLOGY IN THE SERVICE OF GOOD OR EVIL

Key words

Illusion; good and evil; power; freedom; hyperreality; truth.

Author

*Božidar Vasiljević, MA
is a Research Assistant at
the Institute for Political
Studies in Belgrade, Serbia.*

Correspondence

*bozidarvasiljevic18@
gmail.com*

Field

Political Philosophy

Summary

The Illusion occupies a central place in the human quest for meaning, shaping the ways in which we perceive, interpret, and act upon the world. It is neither purely deceptive nor inherently liberating, but a dynamic interplay between construction and concealment. By creating symbolic frameworks, illusions allow us to transform uncertainty into coherence and chaos into orientation. Yet, the same force that sustains hope and collective identity can also distort reality, preserve power hierarchies, and silence alternative perspectives. Within contemporary societies — increasingly defined by media saturation, digital hyperreality, and fragmented truths — the role of illusion becomes even more complex and urgent. Understanding its double-edged nature is not a matter of rejecting illusions altogether, but of discerning when they serve life, creativity, and freedom, and when they become instruments of manipulation, control, and existential detachment.

DOI

10.5937/politeia0-61366

Paper received on

08.09.2025.

Paper accepted for publishing on

18.11.2025

